

ДЗЕЯСЛОВЫ З ФАРМАНТАМ СУФІКСА *-IP-* У АСПЕКЦЕ ДЫЯЛОГА КУЛЬТУР

У сучаснай рускай і беларускай мовах ёсць аднакаранёвыя дзеясловы, аднолькавыя па значэнню, але розныя па сваёй словаўтваральнай структуры. У першую чаргу, гэта дзеясловы, якія маюць у сваім складзе фармант *-ip-* у рускай мове і якім у беларускай мове адпавядаюць словы з суфіксам *-ава-* (*-ява-*): руск. *анонсировать* — бел. *анансаваць*, руск. *балансировать* — бел. *балансаваць*, руск. *вальсировать* — бел. *вальсавачь* ды інш. Прычым, суфікс *-ява-* як графічны варыянт *-ава-* магчымы толькі пасля асноў, якія заканчваюцца на л' і j : *калькуляваць*, *парцэляваць*, *канструяваць*, *патруляваць*. Гэтую групу, па слоўнікавым крыніцам, складаюць 278 адпаведных дзеясловаў рускай і беларускай моў.

Шэраг дзеясловаў з суфіксам *-ирова-* у рускай мове і паралельных ім утварэнняў беларускай мовы суадносны з польскімі дзеясловамі на — *ować*:

руск. *агитировать* — бел. *агітаваць* — польск. *agitować*,

руск. *администрировать* — бел. *адміністраваць* — польск. *administrować*,

руск. *ампутировать* — бел. *ампутаваць* — польск. *amputować*,

руск. *анализировать* — бел. *аналізаваць* — польск. *analizować*,

руск. *артикулировать* — бел. *артыкуляваць* — польск. *artykułować*,

руск. *ассимилировать* — бел. *асіміляваць* — польск. *asymilować*,

руск. *баррикадировать* — бел. *барыкадаваць* — польск. *barykadować*,

руск. *декларировать* — бел. *дэклараваць* — польск. *deklarować* і г. д.

Прыведзены матэрыял сведчыць аб тым, што ў афармленні гэтай групы дзеясловаў беларуская мова стаіць бліжэй да польскай, чым да рускай. Магчыма, гэтыя дзеясловы ўзніклі пад уплывам аналагічных польскіх. Даць адназначны і бяспрэчны адказ на пытанне аб тым, запазычаны гэта або спрадвечныя словы, якія ўтварыліся на беларускім матэрыяле, цяжка з нагоды выключнай блізкасці слоўнікавага складу беларускай і польскай моў у адносінах семантыкі і словаўтварэння, абумоўленых гістарычнымі працэсамі развіцця нашых народаў і нашых моў. Што ж датычыцца паралельных рускіх дзеясловаў, то іх прататыпамі хутчэй за ўсё служылі нямецкія або французскія дзеясловы. Лічыцца, што суфіксы, якія маюць кампаненты *-ip-* (*-ыр-*) паходзяць з нямецкіх суфіксаў *-ieren-*, *-izieren-*. Напрыклад, *агитировать* (нем. *agitieren*), *администрировать* (нем. *administrieren*), *ампутировать* (нем. *amputieren*), *анализировать* (нем. *analysieren*), *декларировать* (нем. *deklarieren*), *делегировать* (нем. *delegieren*) ды інш. Таму беларускія дзеясловы з такім суфіксальным кампанентам з'яўляюцца калькамі рускіх эквівалентаў, і пэўная частка дзеясловаў з *-ава-* (*-ява-*) з'явілася ў нашай мове шляхам калькавання. Да калек ад адпаведных рускіх слоў можна аднесці такія дзеясловы беларускай мовы, як *анатаваць* (руск. *аннотировать*), *дэгустваць* (руск. *дегустировать*), *дэзадаравачь* (руск.

дезодорировать), дэнансаваць (руск. денонсировать), інкубаваць (руск. инкубировать), інспектаваць (руск. инспектировать), карбюраваць (руск. карбюрировать), каапераваць (руск. кооперировать), рэгістраваць (руск. регистрировать) ды інш. Аб тым, што гэтыя словы з’яўляюцца калькамі з рускай мовы, а не запазычаны з польскай мовы і не ўтвораны з дапамогай словаўтваральных сродкаў на беларускай глебе, сведчыць адсутнасць іх адпаведнікаў у польскай мове і тое, што немагчыма (або цяжка) вылучыць іх словаўтваральную аснову. Дзеясловы гэтыя супадаюць у рускай і беларускай мовах па змесце, але адрозніваюцца фармальна наяўнасцю або адсутнасцю фарманта *-ір-* (*-ыр-*). Дзеясловы з фармантам *-ір-* (*-ыр-*) з’яўляюцца, такім чынам, поўнымі структурнымі калькамі. Утвораныя ж без яго, з дапамогай запазычанага корня і уласна беларускага суфікса, з’яўляюцца няпоўнымі калькамі (поўкалькамі).

Ужыванне дзеясловаў з суфіксамі *-ірава-* (*-ырава-*), *-ізірава-* (*-ызірава-*) з’яўляецца спецыфічнай асаблівасцю пісьмовай маўленчай практыкі, з іх дапамогай утвараюцца словы-тэрміны як грамадска-палітычныя, так і вузкасפעцыяльныя. На сённяшні дзень, паводле звестак В.І. Іўчанкава, у беларускай мове налічваецца больш за 900 лексічных адзінак, утвораных пры дапамозе складаных дзеяслоўных суфіксаў (I, с. 212). Але грамадскія працэсы адбываюцца і на моўным афармленні тэрмінаў у сферы практычнага іх выкарыстання ў тэкстах розных жанраў. Прычым, ёсць меркаванне, што ў сучаснай мове назіраецца тэндэнцыя да змяншэння іх колькасці ў выніку іх выцяснення суфіксам *-ава-* (*-ява-*), які мае спрадвечнае паходжанне і даўнія традыцыі ўжывання ў вуснай маўленчай практыцы. Прычынай гэтага працэсу можа быць не толькі “чужароднасць” суфіксальнага кампанента *-ір-* (*-ыр-*) для беларускай мовы і яе носбітаў, але і характэрная для натуральнай мовы “дынамічная заканамернасць да эканоміі маўленчых намаганняў”.

Асваенне лексікі іншамоўнага паходжання з дапамогай спрадвечных словаўтваральных сродкаў сёння запатрабавана маўленчай практыкай беларускамоўных носбітаў, арыентаванай на нацыянальную форму і змест лексічных адзінак, што не прычыць у большасці выпадкаў дэрывацыйным і лексіка-семантычным заканамернасцям роднай мовы на сучасным этапе яе развіцця. Аднак працэс станаўлення формаў з элементам *-ір-* (*-ыр-*) працягваецца, прыкладамі гэтага з’яўляецца немагчымасць «аўтаматычнай» замены на адпаведную словаформу са спрадвечным словаўтваральным эквівалентам і той факт, што ў новай рэдакцыі «Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» нормы напісання дзеясловаў з названымі суфіксамі маюць рэкамендацыйны характар. Пераважная большасць тэрмінаў ужываецца са спрадвечнымі суфіксамі. Выключэннямі з’яўляюцца выпадкі, калі замена суфікса вядзе да аманіміі (*апаніраваць* — *апанаваць*), або дзеяслоў губляе фармальную і семантычную акрэсленасць (*парафіраваць* — *парафаваць*: нельга!). Што датычыцца дэрывацыйнай будовы вузкасפעцыяльнай тэрміналогіі, то скасаванне фарманта *-ір-* (*-ыр-*) адбываецца часцей за ўсё ў выпадках, калі тэрмін выходзіць за рамкі вузкасפעцыяльнага ўжывання (*аглюцініраваць*, *гіпертрафіраваць*,

петрыфіцыраваць але: *адаптаваць, дэградаваць, паразітаваць, нерваваць, анестэзаваць, пламбаваць, пульсavaць, крышталізаваць, дэфармаваць, загерметаваць, загіпнатызаваць, кандэнсаваць, сублімаваць, хлараваць, цэментavaць, цыркуляваць*). Між тым у перакладных руска-беларускіх медыцынскіх слоўніках пакуль што гэтыя з’явы не адлюстраваны або адлюстраваны не адназначна: калі параўнаць прыклады дзеясловаў з групы вузкасפעцыяльнай медыцынскай лексікі, то не заўсёды зразумела, чаму яны па-рознаму перакладаюцца на беларускую мову. Так дзеясловы *хлараваць, інфармаваць, дазіраваць* суадносяцца з запазычанымі назоўнікамі *хлор, інфармацыя і доза*, але у першых выпадках *-ір-* адсутнічае, а ў трэцім захаваўся. І гэтых прыкладаў шмат: *імунізаваць, імплантаваць, інкарпараваць, іанізаваць, класіфікаваць, камбінаваць, капсуляваць, мадыфікаваць, метастазаваць, азанаваць, але зандзіраваць, індуцыраваць, кадзіраваць, мадэліраваць*). Часам эквівалент увогуле адсутнічае ў слоўніку, што выклікае цяжкасці ў працэсе работы над спецыяльнымі тэкстамі, у прыватнасці, пад час іх перакладу з рускай мовы на беларускую.

ЛІТАРАТУРА

1. Бадзевіч, З.І. Дзеясловы з суфіксальным кампанентам *-ір/-ыр* у сучаснай беларускай мове // Язык и соцыум: Матэрыялы 6 Міжнароднай канферэнцыі. 3–4 декабря 2004. — Мінск — Часть 2.
2. Булыка, А.М. Лексічныя запазычаны ў беларускай мове XIV–XVIII ст.ст. — Мінск, 1980.
3. Васілеўскі, М.С. Дзеяслоўнае словаўтварэнне. — Мінск, 1985.
4. Іўчанкаў, В.І. Беларуская арфаграфія: апавяданні і гісторыі. — Мінск, 2010.